

Zofia WILK-WOŚ

Społeczna Akademia Nauk, Wydział Zarządzania, Łódź, Polska

Rola samorządów w zapewnieniu bezpieczeństwa kulturowego na przykładzie Łodzi

The Role of Local Governments in Preserving Cultural Security on the Example of the City of Lodz

• Abstrakt •

Samorzady odgrywają istotną rolę w kształtowaniu bezpieczeństwa kulturowego zarówno przez podejmowanie działań na rzecz ochrony zabytków, jak i przez budowanie oraz rozwój tożsamości lokalnej. W swoje działania samorząd powinien angażować lokalną społeczność, gdyż tylko współpraca między władzami lokalnymi a mieszkańcami stwarza odpowiednie warunki dla rozwoju tożsamości.

Słowa kluczowe: samorząd lokalny; wspólnota lokalna; bezpieczeństwo kulturowe; tożsamość lokalna; Łódź

• Abstract •

Local governments play an important role in creating cultural security, both by protecting monuments, as well as by building and developing local identity. Local government should involve the local community in its activities, because only cooperation between local authorities and residents creates appropriate conditions for the development of local identity.

Keywords: local government; local community; cultural security; local identity; Lodz

Wstęp

Przywrócenie samorządu terytorialnego w Polsce w latach dziewięćdziesiątych pozwoliło na szersze zaangażowanie społeczności lokalnych w kreowanie bezpieczeństwa. Udział wspólnot lokalnych w tych procesach jest szczególnie istotny w przypadku tzw. miękkich obszarów bezpieczeństwa (*soft security*), w tym bezpieczeństwa kulturowego.

Społeczność lokalna powinna czuć się odpowiedzialna za dziedzictwo kulturowe obszaru, na którym mieszka, powinna się nim opiekować i je pielęgnować,

zarówno jeśli chodzi o dziedzictwo materialne – zabytki, jak i niematerialne – tradycję, obyczaje, wiedzę kulturową. Jak jednak zapewnić bezpieczeństwo kulturowe lokalnej społeczności i jak nim zarządzać, aby człowiek, który sam może stanowić główne zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego, był również szansą na jego ocalenie dla przyszłych pokoleń? Bezpieczeństwo kulturowe rozumieć można jako „warunki, w których społeczeństwo może utrzymywać i pielęgnować wartości decydujące o jego tożsamości, a jednocześnie swobodnie czerpać z doświadczeń i osiągnięć innych narodów” (Michałowska, 1997, s. 132). Podobnie jak Michałowska bezpieczeństwo kulturowe definiuje J. Czuputowicz: „konieczność ochrony tożsamości narodowej, przeciwdziałanie zagrożeniom dla kultury (w związku z napływem obcych wartości z innych kręgów kulturowych), religii, języka” (Czuputowicz, 2003, s. 24–25). Bezpieczeństwo kulturowe można także definiować jako „zdolność państwa do ochrony tożsamości kulturowej oraz dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, w warunkach otwarcia na świat, umożliwiających rozwój kultury poprzez internalizację wartości niesprzecznych z własną tożsamością” (Czaja, 2008, s. 36).

Bezpieczeństwo kulturowe można analizować na różnych poziomach, w tym na poziomie bezpieczeństwa lokalnego. Każdą społeczność lokalną możemy określić takimi składnikami, jak: „przestrzeń terytorialna, zamieszkała tam ludność, system powiązań i zależności ludzi oraz instytucji, społeczne interakcje oraz kulturowe i psychospołeczne więzi łączące część lub całość mieszkańców z daną strukturą społeczno-przestrzenną” (Urban, 2012, s. 29). Ta przestrzeń zajmowana przez społeczność lokalną jest przestrzenią konkretną, nazwaną i posiadającą własną miejscową tradycję i obyczaje, a sama społeczność ma cechy wspólnoty, w której więzi często mają charakter osobisty.

Społeczność lokalna jest jednym z podmiotów bezpieczeństwa. Jej zadaniem jest troska o przetrwanie, trwanie, rozwój i doskonalenie. Wspólnota podejmuje starania o stosowną liczbę i jakość (poziom edukacji) mieszkańców oraz ich efektywność, ekonomiczną czy wydajność pracy wyrażoną w zasobności lub bogactwie. Wspólnota dąży do przestrzegania prawa przez członków wspólnoty lokalnej i wobec nich oraz dba o zakres wolności i odpowiedzialności swoich członków (o ich kulturę i moralność, składające się na pojęcie kultury lokalnej; Świniarski, 2009, s. 88–89).

Bezpieczeństwo lokalne W. Fehler definiuje „jako pewien stan spokoju i zdolność do neutralizowania zagrożeń w geograficznie ograniczonej przestrzeni sąsiedzkiej dotyczący przede wszystkim relacji bilateralnych i multilateralnych, podmiotów państwowych nie wywierających bezpośrednio znaczącego wpływu na szerszy terytorialnie (subregionalny, regionalny czy globalny) wymiar bez-

pieczeństwa” (Fehler, 2009, s. 23). Bezpieczeństwo lokalne uwarunkowane jest czynnikami geograficznymi, takimi jak klimat, dostęp do określonych zasobów naturalnych, ukształtowanie terenu czy sieć wodna i czynnikami ekonomicznymi, związanymi z poziomem lokalnego rozwoju gospodarczego, stanem lokalnego budżetu oraz poziomem wsparcia ze strony władz centralnych. Istotne dla bezpieczeństwa lokalnego są uwarunkowania społeczne, a wśród nich stopień identyfikacji ze wspólnotą lokalną, aktywność i zaangażowanie w sprawy wspólnoty, poziom lokalnych napięć i konfliktów, czy wreszcie zasięg patologii społecznych oraz uwarunkowania kulturowe, zwłaszcza tradycje lokalne i ich znaczenie dla lokalnej społeczności, poziom otwartości członków wspólnoty, ich stosunek do innych kultur czy styl życia. Pamiętać należy również o uwarunkowaniach politycznych, czyli umiejętności lokalnych elit partyjnych do współpracy dla dobra lokalnego czy stosunku centrum do miejscowych aspiracji i potrzeb (Fehler, 2009, s. 25).

Celem artykułu jest określenie roli samorządu lokalnego w zapewnieniu bezpieczeństwa kulturowego oraz wskazanie obszarów istotnych dla współpracy między władzami samorządowymi a społecznością lokalną. Autorka w swoich rozważaniach skoncentrowała się na analizie działań podejmowanych przez władze miasta Łodzi.

W pracy przyjęto tezę, że brak jasno określonych i spójnych zadań w obszarze ochrony zabytków i rozwoju tożsamości lokalnej podejmowanych przez samorząd może prowadzić do negatywnych zjawisk w sferze bezpieczeństwa kulturowego.

Metodyka badań w niniejszym artykule oparta została na studiach literaturowych oraz analizie danych statystycznych charakteryzujących podjętą w artykule tematykę. Autorka uważa, że przedstawione rozważania, oparte na przeglądzie literatury tematu, wskazują na potrzebę zainicjowania przez władze samorządowe miasta odpowiednich legislacyjnych i organizacyjnych działań na rzecz rozwoju tożsamości lokalnej. Jednocześnie sam proces planowania i przebiegu tych działań powinien zostać wsparty wynikami badań jakościowych przeprowadzonych wśród uczestników tego procesu.

Bezpieczeństwo kulturowe jako zadanie państwa

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w artykule 5 stanowi, że państwo powinno strzec dziedzictwa narodowego, w art. 6 ustawodawca nałożył zaś na państwo obowiązek stworzenia odpowiednich warunków upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Nawiązując do tych zapisów, Strategia Bezpieczeństwa Narodowego

Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 r. określa podstawowe zadania w obu obszarach bezpieczeństwa kulturowego państwa: niematerialnym – duchowym, związanym z ochroną i umacnianiem tożsamości narodowej, podkreślając, że „ważnym zadaniem państwa jest zachowanie tożsamości narodowej poprzez pielęgnowanie kultury narodowej oraz ciągłości historycznej i pokoleniowej”, oraz materialnym, związanym z ochroną dziedzictwa narodowego, stwierdzając, że „niezbędna jest modyfikacja systemu ochrony dóbr kultury przed zagrożeniami powszechnymi i wojennymi oraz doskonalenie spójnej polityki kulturalnej i historycznej państwa, uwzględniającej wymogi współczesnej ekonomii oraz zmiany zachodzące w obecnym świecie” (Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP, 2014).

Istotne zadania w obszarze ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego określają regulacje prawne przyjęte przez UNESCO, w tym Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego podpisana w Paryżu 16 listopada 1972 r. Dokument ten zachęca państwa do: prowadzenia polityki ogólnej zmierzającej do wyznaczenia dziedzictwu kulturalnemu i naturalnemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym i włączenie ochrony tego dziedzictwa do programów planowania ogólnego; ustanowienia na swoim terytorium – jeśli nie są jeszcze ustanowione – jednej lub kilku służb ochrony, konserwacji i rewitalizacji dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, posiadających odpowiedni personel i rozporządzających środkami pozwalającymi na wykonywanie przypadających im zadań; rozwijania studiów i badań naukowych i technicznych oraz doskonalenia metod interwencyjnych, które pozwolą państwu sprostać niebezpieczeństwom zagrażającym jego dziedzictwu kulturalnemu lub naturalnemu; przedsięwzięcia odpowiednich środków prawnych, naukowych, technicznych, administracyjnych i finansowych w celu identyfikacji, ochrony, konserwacji, rewitalizacji i ożywiania lub odtwarzania tego dziedzictwa; oraz popierania powstawania lub rozwoju krajowych albo regionalnych ośrodków kształcenia w dziedzinie ochrony, konserwacji i rewitalizacji dziedzictwa kulturalnego i naturalnego oraz zachęcania do podejmowania badań naukowych w tej dziedzinie (Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, 1972).

Samorządy a bezpieczeństwo kulturowe

W zadaniu ocalania dziedzictwa materialnego i niematerialnego istotna rola przypada samorządom, w tym gminom. Ustawa o samorządzie gminnym stanowi, że do zadań własnych gminy należą sprawy edukacji publicznej oraz kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, oraz sprawy ochrony zabytków i opieki

nad nimi. Niezwykle istotny jest również fakt, że gmina powinna dbać o ład przestrzenny na swoim obszarze (Ustawa o samorządzie gminnym, 1990).

Obowiązki samorządu lokalnego w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego określa Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa ta wyznacza gminom w obszarze ochrony i opieki na zabytkami następujące zadania:

- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków (art. 22 ust. 4, 5);
- sporządzenie gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87);
- przekazywanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętych za wiadomień o odkryciu przedmiotu o cechach zabytku lub znalezieniu zabytku archeologicznego (art. 32 ust.2).

Gminy mają również prawo do utworzenia parku kulturowego (art. 16; Ustawa o ochronie zabytków, 2003).

Piotr Daniluk podkreśla, że problemy bezpieczeństwa lokalnego często wynikają z uwarunkowań danego obszaru, którego specyfikę należy rozpoznać, aby poprawnie zdefiniować występujące zagrożenia. Samorządy, jako będące najbliższe źródła tych zagrożeń, powinny dokonać ich identyfikacji i dążyć do ich redukcji, tworząc odpowiednie strategie bezpieczeństwa lokalnego, uwzględniające również bezpieczeństwo kulturowe. Takie bowiem strategie, przygotowane przez lokalne władze, będą zapewne lepiej służyły lokalnej społeczności, trafniej rozpoznając jej potrzeby i zagrożenia (Daniluk, 2017, s. 130).

Analizując kwestie bezpieczeństwa lokalnego mieszkańców Łodzi, w tym w obszarze kulturowym, trzeba uwzględnić niepokojące zjawiska demograficzne, których miasto doświadcza w ostatnim okresie. Pod II wojnie światowej w Łodzi mieszkało 421,8 tys. ludzi, potem następował stały wzrost liczby ludności. W przededniu ponownych demokratycznych zmian ustrojowych, w grudniu 1988 r. Łódź liczyła 854,3 tys. mieszkańców. Transformacja systemowa i związane z nią niekorzystne dla miasta przemiany gospodarcze spowodowały depopulację ludności. Procesy migracyjne związane z poszukiwaniem pracy oraz zmiany o charakterze społeczno-kulturowym wpłynęły na spadek liczby mieszkańców miasta. W latach 2000–2017 liczba mieszkańców zmalała aż o 13,52% (2000 – 798 418; 2005 – 767 628; 2010 – 737 098; 2015 – 700 982). Obecnie Łódź liczy 690 422 mieszkańców. Szacuje się, że będzie nadal się wyludniała i do roku 2050 nastąpi spadek liczby ludności do ok. 485 tys. Niepokojąca jest zwłaszcza tendencja związana ze spadkiem liczby mieszkańców w wieku produkcyjnym. Obecnie tylko 57,9% łodzian jest w wieku produkcyjnym, 14,7% w wieku przedprodukcyjnym, a 27,4% mieszkańców to osoby w wieku poprodukcyjnym. Pierwsze dwa wskaźniki są niższe w stosunku do średniej krajowej (Polska: mieszkańcy w wieku pro-

dukcyjnym 61,2%, mieszkańcy w wieku przedprodukcyjnym 18,0%), natomiast ostatni – liczba mieszkańców w wieku poprodukcyjnym – zdecydowanie wyższy, gdyż dla Polski wynosi on 20,8% (Koter, Kulesza, 2005, s. 141; Polska w liczbach: Łódź).

Te poważne zmiany demograficzne powinny skłonić władze samorządowe do przeprowadzenia pogłębionej analizy strategicznej i zaplanowania odpowiednich działań legislacyjnych i organizacyjnych w celu zapewnienia bezpieczeństwa na poziomie lokalnym, zwłaszcza że te niekorzystne tendencje depopulacyjne będą się utrzymywać.

Dla Łodzi i jej rozwoju niezwykle istotna zdaje się kwestia odpowiedniej strategii także w obszarze bezpieczeństwa kulturowego. W czerwcu 2012 r. Rada Miejska uchwaliła „Strategię zintegrowanego rozwoju Łodzi 2020+”. W dokumencie tym znalazły się zadania, które łączą się z obszarem bezpieczeństwa kulturowego:

- Miasto – dobro wspólne – zbudowanie wysokiej jakości kapitału społecznego oraz partycypacji obywatelskiej łodzian.
- Kultura u podstaw – zwiększenie uczestnictwa mieszkańców w kulturze dzięki efektywnemu wykorzystaniu potencjału kulturalnego i kreatywnego Łodzi.
- Rewitalizacja śródmieścia – wzrost poziomu życia łodzian poprzez zwiększenie atrakcyjności centralnych obszarów miasta, odbudowę historycznej tkanki miejskiej przy nadaniu jej nowych funkcji.

Konsekwencją przyjęcia powyższej strategii było opracowanie i uchwalenie w 2013 r. „Strategii Przestrzennego Rozwoju Łodzi 2020+”. Strategia, dostrzegając niekorzystne zmiany demograficzne w mieście – spadek liczby mieszkańców – zakłada model rozwoju do wewnątrz. Oznacza to rozsądne i oszczędne gospodarowanie terenami miasta i wykorzystanie jego istniejących zasobów, takich jak budynki, drogi i sieci infrastrukturalne w obszarze obecnej strefy zurbanizowanej. Autorzy dokumentu podkreślają konieczność skupienia się na rozwoju tzw. Strefy Wielkomiejskiej przy jednoczesnym zahamowaniu rozwoju peryferii miasta (Uchwała w sprawie Strategii przestrzennego rozwoju Łodzi 2020+, 2013).

Łódź wypełnia zadania nałożone na gminy przez wspomnianą wyżej Ustawę o ochronie zabytków. Prowadzona jest gminna ewidencja zabytków, która obejmuje obecnie 2271 kart adresowych (stan na 20 listopada 2017 r.). Dalsze starania władz samorządowych miasta powinny iść w stronę pełnej digitalizacji tej ewidencji i udostępnienia jej na stronach internetowych, jak uczyniło to już kilka gmin województwa łódzkiego, przykładowo gminy Sulejów i Radomsko.

Uchwałą Rady Miasta z dnia 22 października 2014 r. przyjęty został Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Łodzi na lata 2014–2017. Rok póź-

niej łódzki samorząd zdecydował również o utworzeniu parku kulturowego, który swoim zasięgiem objął urbanistyczny zespół ulicy Piotrkowskiej (Uchwała w sprawie utworzenia Parku Kulturowego ulicy Piotrkowskiej, 2015). Należy jeszcze podkreślić, że na mocy rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 lutego 2015 r. za pomnik historii został uznany wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego Łodzi. Zgodnie z rozporządzeniem na pomnik składają się: układy urbanistyczne pl. Wolności, ul. Stanisława Moniuszki i ul. Piotrkowskiej wraz z zespołem fabryczno-rezydencjonalnym Ludwika Geyera; części zespołu fabryczno-rezydencjonalno-mieszkalnego Karola Wilhelma Scheiblera; część zespołu fabryczno-rezydencjonalnego Izraela Kalmanowicza Poznańskiego; Stary Cmentarz (chrześcijański) z częścią katolicką, ewangelicką i prawosławną oraz Nowy Cmentarz Żydowski (Rozporządzenie Prezydenta RP w sprawie uznania za pomnik historii „Łódź – wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego”, 2015).

Ważnym dla bezpieczeństwa kulturowego zadaniem gminy jest dbanie o ład przestrzenny na swoim obszarze. To zadanie władze samorządowe powinny rozumieć również jako dbałość o krajobraz kulturowy miasta oraz dążenie do zachowania historycznie ukształtowanych układów kompozycyjnych, aby chronić ten krajobraz przed nowymi niepożądanymi elementami infrastruktury. Elementem polityki przestrzennej miasta są działania rewitalizacyjne. Dzięki rewitalizacji gmina może dążyć do osiągnięcia wzrostu gospodarczego i poprawy jakości życia mieszkańców, do zrównoważonego rozwoju, który ochroni przed degradacją i zachowa dla potomnych dziedzictwo narodowe, oraz ładu przestrzennego, czyli zachowania odpowiednich standardów architektoniczno-urbanistycznych, powiązanych z estetyką, klimatem społecznym i bezpieczeństwem publicznym (Wańkiewicz, 2010, s. 131–135). W związku z potrzebą rewitalizacyjną w wielu obszarach (historyczna zabudowa, tereny poprzemysłowe, osiedlowe blokowiska) władze miasta opracowały i przyjęły w 2016 r. gminny „Program rewitalizacji Łódź 2026+” (Uchwała w sprawie Gminnego Programu Rewitalizacji miasta Łodzi, 2016). Niepokój jednak powoduje brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla większości terenów w mieście. Brak tych planów wskazuje, że nie została jeszcze do końca określona wizja przestrzenna miasta. A przecież to samorząd gminny, będąc odpowiedzialnym za opracowanie dwóch podstawowych aktów planistycznych: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, odgrywa kluczową rolę w planowaniu przestrzennym i kreowaniu współczesnego krajobrazu kulturowego w gminie przy poszanowaniu tradycji miejsca. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego pełnią istotną funkcję ochronną oraz rewaloryzacyjną, dzięki nim ochrona dziedzictwa narodowego staje się realna,

dokumenty te mają bowiem znaczący wpływ na przywrócenie właściwego stanu i odpowiednią ekspozycję szczególnie cennych elementów tego dziedzictwa w przestrzeni (Ogrodnik, 2013, s. 17, 20, 23).

Tożsamość lokalna – tożsamość miasta

Władze lokalne, tworząc przestrzeń miasta, jednocześnie powinny budować i definiować jego tożsamość, którą można rozumieć jako „zbiór uwarunkowanych historycznie cech charakterystycznych dla miasta, które wyróżniają je spośród innych i wyrażają się wszelkimi działaniami, jakie podejmowane w mieście w celu tworzenia jego swoistej osobowości i charakteru” (Glińska, 2006, s. 33; Boryczka, 2008, s. 217–218).

Budowanie tożsamości miasta na jego materialnym i niematerialnym dziedzictwie kulturowym ma szczególne znaczenie dla mieszkańców, bo owo dziedzictwo może stanowić o wyjątkowości ośrodka miejskiego i budzić dumę lokalnej społeczności (Smolarkiewicz, 2014, s. 192). Ocalenie tożsamości miasta związane jest z ochroną owego dziedzictwa, przy czym nie chodzi tylko o zachowanie formy i substancji historycznej obiektów i zespołów zabytkowych, ale o zachowanie ich układu kompozycyjnego. Poznanie i zrozumienie charakterystycznych dla krajobrazu miasta cech i form ułatwiłoby to zadanie. Jednocześnie budowanie tożsamości miasta musi się odbywać w oparciu na istotnych treściach. Pytanie, jakie treści będą wyznaczały strategię marketingowe miasta? Czy planując swój rozwój, skupi się ono na działaniach skierowanych do mieszkańców, czy swoją „ofertę” będzie kierowało do inwestorów i turystów? I wreszcie czy władze samorządowe będą potrafiły do współpracy w obszarze bezpieczeństwa kulturowego zachęcić mieszkańców Łodzi? Warto zaznaczyć, że w dokumentach strategicznych dla miasta podkreśla się, że poważnym wyzwaniem dla władz samorządowych jest fakt, że „w ogromnej większości mieszkańcy nie utożsamiają się ze swoim miastem oraz mają do niego negatywny stosunek, co przekłada się na brak poczucia odpowiedzialności za przestrzeń miejską” (Strategia przestrzennego rozwoju Łodzi 2020+).

Wspomniany wyżej Gminny Program Opieki nad Zabytkami w dwóch z trzech sformułowanych celów operacyjnych wyraźnie podkreśla konieczność proaktywnej postawy lub działań ze strony społeczności lokalnej. W przypadku pierwszego celu: Zachowanie i ochrona historycznej struktury miasta oraz obiektów zabytkowych stwierdza się, że „aby pobudzić budowę związku mieszkańców z miastem, niezbędne jest włączenie mieszkańców w proces rewitalizacji. Konieczny jest też nacisk na edukację lokalną oraz zainteresowanie łodzian dziedzictwem

kulturowym”. Również przy określaniu drugiego celu: Edukacja i promocja dziedzictwa kulturowego służąca zwiększeniu świadomości jego znaczenia oraz budowaniu tożsamości lokalnej twórcy programu zauważają, że „ujęte w nim zostały działania edukacyjne oraz te służące wypracowaniu płaszczyzny współpracy ze społecznością lokalną oraz nawiązaniu dialogu ze środowiskami, których działalność dotyczy bezpośrednio zabytków” (Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Łodzi na lata 2014–2017). Powstaje jednak pytanie, jak aktywizować kapitał społeczny, jak wzmacniać postawy patriotyczne oraz budować świadome obywatelstwo wśród mieszkańców dużego miasta, które przeżywa kryzys własnej tożsamości, przy czym sama ta tożsamość nigdy nie była w pełni ukształtowana. Można zaznaczyć, że z dwóch zadań skierowanych do ogółu mieszkańców Łodzi z Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami tylko jedno doczekało się rozpoczęcia realizacji – władze miasta zdecydowały, że Lapidarium Detalu Architektonicznego w Łodzi powstanie w miejscu dawnego I Komisariatu Policji w budynkach między al. Kościuszki 19 a ul. Wólczańską 36. Nadal nie powstała jednak Ścieżka kulturowa czterech wyznań.

Łódź jest bardzo specyficznym miastem, które mimo średniowiecznych korzeni swój dzisiejszy układ zawdzięcza gwałtownemu rozwojowi, który rozpoczął się w 2. połowie XIX wieku. Z tego okresu pochodzą najciekawsze rozwiązania architektoniczne – pałace fabrykanckie, kamienice, zabudowa przemysłowa i towarzyszące jej zaplecze mieszkalne. Wtedy również ukształtowała się główna urbanistyczna oś miasta w postaci ulicy Piotrkowskiej i placu Wolności, które do dziś są symbolami Łodzi. Nie dziwi więc fakt, że zespół urbanistyczny ulicy Piotrkowskiej został wpisany do rejestru zabytków¹.

Pod względem zniszczeń materialnych II wojna światowa obszła się z miastem łagodnie. Dopiero późniejsze gwałtowne przeobrażenia społeczne i gospodarcze spowodowały zubożenie zabytkowej tkanki miasta. Niekorzystnym dla pierwotnego układu urbanistycznego Łodzi zjawiskiem była budowa wielkich osiedli mieszkaniowych, będących odpowiedzią na zapotrzebowanie mieszkaniowe łodzian. Osiedla te zmniejszyły braki mieszkaniowe w mieście, ale jednocześnie niekorzystnie wpłynęły na starą, śródmiejską część Łodzi (zob. szerzej: Szafrńska, 2011, s. 141–155). Jednak jeszcze poważniej na ład przestrzenny i świadomość społeczno-kulturową mieszkańców wpłynął okres transformacji polityczno-gospodarczej po 1989 r. Transformacja i związana z nią likwidacja większości zakła-

¹ Zespół urbanistyczny ulicy Piotrkowskiej: nr rej.: A/48 z 20.01.1971 (odcinek płn. od pl. Wolności do al. Piłsudskiego/al. Mickiewicza); nr rej.: A/98 z 15.06.2012 (odcinek płd. od al. Piłsudskiego/al. Mickiewicza do ul. Pabianickiej).

dów przemysłowych, które kiedyś dominowały w krajobrazie miasta, niekorzystnie wpłynęła na rozwój gospodarczy i społeczno-demograficzny Łodzi. Władze miasta dopiero w latach dziewięćdziesiątych zaczęły dostrzegać dziedzictwo architektoniczne z XIX i początków XX wieku oraz uświadomiły sobie wartość przemysłowego krajobrazu. Pojawił się projekt zaakcentowania roli ulicy Piotrkowskiej w historycznej tkance miasta i plany ocalenia niszczących budynków pofabrycznych. Władze postanowiły wtedy odcinek tej ulicy zamienić na deptak. Jednak ideę przywrócenia świetności i zwiększania roli ulicy Piotrkowskiej podważyły w pewnym sensie późniejsze ich decyzje – zgody na budowę dwóch dużych centrów handlowych: Galerii Łódzkiej i Manufaktury. Ich otwarcie wpłynęło na szereg zmian przestrzenno-funkcjonalnych na ulicy Piotrkowskiej. Decyzje władz miasta świadczą o tym, że nie miały one spójnego pomysłu na rolę i funkcję ulicy Piotrkowskiej. Również późniejszy, wciąż realizowany, projekt Nowego Centrum Łodzi pokazuje brak konsekwencji w planowaniu przestrzeni publicznej. Pomysł Nowego Centrum Łodzi, mający genezę w organizowanym przed laty w Łodzi festiwalu Camerimage i projekcie utworzenia w najstarszej zabytkowej elektrowni centrum filmowego, także kłóci się z przywróceniem Piotrkowskiej i placowi Wolności roli centrum. Widać jednak, że władze samorządowe chcą odwrócić niekorzystne efekty swoich decyzji, wykorzystując chociażby ideę parku kulturowego, które gminy mogą tworzyć „w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów” z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, 2003, art. 16). Bo właśnie „troską o wizerunek miasta i potrzeby uporządkowania oraz zachowania krajobrazu *kulturowego, a także historycznego charakteru przestrzeni publicznej*” Rada Miasta Łodzi argumentowała swoją uchwałę o utworzeniu „Parku Kulturowego ulicy Piotrkowskiej” z grudnia 2015 r. (Uchwała w sprawie utworzenia Parku Kulturowego ulicy Piotrkowskiej, 2015). Z próbą wzmocnienia roli ulicy Piotrkowskiej należy łączyć stworzenie tzw. strefy zero. Od czerwca 2011 na ciągu ulicy Piotrkowskiej od placu Wolności do alei Mickiewicza pełnią służbę wzmocnione siły prewencyjne, co ma wpływ na mniejszą liczbę zdarzeń o charakterze przestępczym. Zgodnie z poleceniem Komendanta Wojewódzkiego Policji w Łodzi nadinsp. Dariusza Banachowicza na terenie strefy służba pełniona jest codziennie, zgodnie z „Organizacją działań prowadzonych w ramach prewencyjnego zabezpieczenia centrum Łodzi «Strefa Zero» przez funkcjonariuszy garnizonu łódzkiego”.

Władze samorządowe muszą pamiętać, że dla większości mieszkańców to ulica Piotrkowska wciąż stanowi swoiste centrum Łodzi, jej „zaniedbanie”, zwłaszcza w wyniku powstania Manufaktury, zachwiało tożsamością miasta, o której w du-

zej części decyduje właśnie jego centrum, dzięki któremu daje się ono zapamiętać, dzięki któremu odróżniamy je od innych miast. Miasto bez centrum szybko „znika” z pamięci odwiedzających, bo mimo innych wspaniałych miejsc i zabytków nie jest ono w stanie w umysłach turysty wytworzyć swojego jednolitego obrazu. Ale jego brak jest również niekorzystny dla mieszkańców i ich problemów w postrzeganiu przestrzeni miejskiej (Smolarkiewicz, 2014, s. 193).

Wyżej wspomniano, że władze miasta nadały ulicy Piotrkowskiej status parku kulturowego, co niewątpliwie może przyczynić się do ochrony nie tylko wybranych obiektów, ale całości krajobrazu kulturowego tej najbardziej rozpoznawalnej osi miasta. Z drugiej jednak strony, samorząd nie zadbał dotychczas o odpowiednią promocję wśród mieszkańców, a świadomość istnienia tego parku kulturowego jest wśród Łodzian nadal niewielka. Park kulturowy ulicy Piotrkowskiej nie doczekał się jeszcze własnej strony internetowej, istnieje jedynie zakładka na stronie Urzędu Miasta Łodzi z informacją ograniczoną do listu Pani Prezydent Hanny Zdanowskiej do Łodzian w sprawie podjętej uchwały.

Rada Miasta podejmuje pewne działania, których celem jest eliminacja negatywnych zjawisk w przestrzeni centrum miasta. W 2013 r. Rada przyjęła wspomnianą wyżej strategię rozwoju przestrzennego miasta, która zakłada model tzw. rozwoju „do wewnątrz”. Autorzy strategii wskazują wręcz na konieczność wzbudzenia „mody na mieszkanie w centrum”. Jednym z działań niezbędnych, aby uatrakcyjnić tę ofertę, jest tworzenie nowych i podniesienie jakości istniejących przestrzeni publicznych. Strategia ta została wsparta przez projekt „Mia100 Kamienic”, w ramach którego zostało kompleksowo wyremontowanych ponad 100 budynków. Warto, aby miasto planując, a następnie podejmując te działania, zadbało o włączenie na powrót do przestrzeni publicznej zaniedbanego i zdewastowanego Starego Rynku oraz placu Wolności.

Niewątpliwym plusem rewitalizacji przestrzeni miejskiej są odnowione XIX i XX-wieczne kamienice. Pytanie jednak, komu służy rewitalizacja – czy rzeczywiście mieszkańcom, czy przyjezdnym pracownikom i turystom. Piotrkowska nadal jest symbolem i atrakcją turystyczną, ale straciła wiele ze swej funkcjonalności dla mieszkańców Łodzi. W wyremontowanych kamienicach czynsze są wyższe, więc wielu najemców odnowionych mieszkań komunalnych może być zmuszonych do ich opuszczenia, część zaś w ogóle nie decyduje się na powrót. Obecnie (od maja 2017 r.) stawka bazowa czynszów w lokalach komunalnych wynosi 9 zł, wcześniej 7,03 zł. W przypadku mieszkania w zdewastowanym budynku bez kanalizacji i centralnego ogrzewania jego lokatorzy mogą liczyć nawet na 50% upust, a wracając do lokalu o wyższym standardzie, nie otrzymają już takich ulg, a nawet będą płacili więcej, gdyż załącznik do uchwały stanowi, że w mieszka-

niach usytuowanych w budynkach będących własnością miasta, w których przeprowadzono remont kapitalny, podwyższa się bazową stawkę czynszu o 30% na okres 10 lat od oddania wyremontowanego obiektu (Uchwała w sprawie przyjęcia Wieloletniego programu gospodarowania mieszkaniowym zasobem Miasta Łodzi na lata 2016–2020, 2016; Zarządzenie w sprawie ustalenia stawek czynszu najmu w lokalach mieszkalnych stanowiących mieszkaniowy zasób Miasta Łodzi, 2017). Z punktu widzenia bezpieczeństwa społecznego niepokojące są dążenia władz miasta do ograniczenia liczby mieszkań socjalnych w strefie wielkomiejskiej Łodzi. W remontowanych w ramach programu „Miasto Kamienic” nieruchomościach likwiduje się mieszkania socjalne, umieszczając je poza strefą wielkomiejską.

Za przykład interesującej formy rewitalizacji poprzemysłowego założenia architektonicznego uważana jest łódzka Manufaktura. Docenić trzeba dzieło przywrócenia do życia dawnych Zakładów Bawełnianych I. Poznańskiego, pytanie jednak, czy władze miasta nie zlekceważyły zagrożenia dla ulicy Piotrkowskiej i placu Wolności ze strony inwestycji o tak mocno rozbudowanej części handlowo-usługowej. Ukształtowana w ramach kompleksu przestrzeń publiczna z tzw. rynkiem Manufaktury, na którym odbywają się liczne imprezy dla mieszkańców Łodzi i turystów, okazuje się zbyt silną konkurencją dla Piotrkowskiej. Promocja obiektu, w tym jej części kulturalnej: Muzeum Fabryki, Muzeum Miasta Łodzi, Muzeum Sztuki i Teatr Mały, miała niewątpliwy wpływ na wzrost wiedzy o dawnym przeznaczeniu zrewitalizowanego zespołu. Choć rewitalizacja przywróciła miejscu dawne znaczenie, to jednak badania pokazują, że odwiedzający Manufakturę uzyskują bardzo fragmentaryczną świadomość dziedzictwa kulturowego, ograniczającą się jedynie do historii samego obiektu, ale już nie najbliższego otoczenia (Smolarkiewicz, 2014, s. 196). Trudno jest bowiem przywrócić pamięć miejsc, jeśli wspólnota w wyniku gwałtownych zmian społecznych utraciła wiedzę o tych miejscach. W przypadku Łodzi problem ten dotyczy zwłaszcza obiektów poprzemysłowych, które dodatkowo w wielu przypadkach uległy poważnej degradacji. Utracie pamięci o historii przemysłowej przeszłości miasta towarzyszyły negatywne odczucia mieszkańców płynące z obserwacji niszczących budynków pofabrycznych.

Interesującą formą nowego spojrzenia na przestrzeń publiczną jest przekształcanie przecznicy ulicy Piotrkowskiej, np. ulicy 6-ego Sierpnia, w tzw. woonerf. Rozwiązanie to zostało pozytywnie odebrane przez mieszkańców Łodzi.

Jednak same remonty na ulicy Piotrkowskiej nie wystarczą. Równie istotne zdają się pobudzenie i rozwój przedsiębiorczości w przestrzeni tej głównej osi miasta. Kompleksowego rozwiązania wymaga również kwestia natężenia ruchu samochodowego w centrum i związana z nim wysoka emisja spalin. Mieszkańcom doskwiera brak wystarczających przestrzeni publicznych i terenów zielonych oraz

brak priorytetu na tym obszarze dla komunikacji miejskiej. Jednocześnie musimy pamiętać, że zabytkowa tkanka miasta, w tym odrestaurowane kamienice i budynki przemysłowe, powinny być chronione również przed negatywnymi oddziaływaniami cywilizacyjnymi, zwłaszcza zanieczyszczeniami.

Podsumowanie

Miasto wykorzystuje dostępne mu narzędzia – opracowało gminny program opieki nad zabytkami, prowadzi gminną ewidencję zabytków, stworzyło park kulturowy, realizuje projekt Miasto Kamienic i program rewitalizacji miasta. Wydaje się jednak, że poważny problem dla samorządu stanowi brak spójności i trwałości wizji rozwoju miasta, w tym ostatecznego pomysłu na ulicę Piotrkowską. Trudne do jednoznacznej oceny są działania rewitalizacyjne. Zachodzi bowiem obawa, że realizowany w Łodzi program rewitalizacyjny nie przyczyni się do likwidacji tzw. luki remontowej oraz nie zapobiegnie wypieraniu biedniejszych rodzin ze zrewitalizowanych przestrzeni. O trwałości tego projektu zdecyduje właśnie to, czy przy jego realizacji spełni się jednocześnie cele ekonomiczne, społeczne i kulturowe oraz zapewni bezpieczeństwo lokalnej społeczności w całej przestrzeni miejskiej, a nie tylko w tej odnowionej.

Samorząd musi wyraźniej akcentować, że sprawy kultury są dla niego ważne. Konkretnie działania samorządu – jego dbałość o zabytki, wsparcie dla imprez kulturalnych, bibliotek – będzie czytelnym sygnałem pokazującym pozytywny stosunek władz samorządowych do kultury. Powinny one w swoich działaniach wykorzystać lokalne media w celu odpowiedniego kreowania informacji, umożliwi to odpowiedni przekaz na linii samorząd – społeczność lokalna. Aktywizacja i wzrost świadomości mieszkańców Łodzi są niezwykle istotne dla rozwoju tożsamości lokalnej, a w efekcie dla bezpieczeństwa kulturowego. Władze samorządowe, wprowadzając w mieście budżet partycypacyjny, dały i dają społeczności lokalnej szansę na włączenie się w proces planowania zmian w mieście. Budżet obywatelski jest w rękach wspólnoty bardzo interesującym narzędziem, które może zostać wykorzystane w kształtowaniu bezpieczeństwa kulturowego. Pozwala ono bowiem mieszkańcom zgłaszać pomysły, które będą realizowane w ramach przeznaczonych na ten cel funduszy z budżetu miasta. Budżet obywatelski jest instrumentem, który aktywizuje lokalną społeczność i jest dla niej formą edukacji obywatelskiej.

Na koniec warto przytoczyć główne założenia z gminnego programu rewitalizacji, których realizacja przyczyniłaby się do zapewnienia bezpieczeństwa społeczności lokalnej w obszarze bezpieczeństwa społecznego i kulturowego: „Łódź

będzie wyciągać pomocną dłoń do każdego, kto znalazł się w trudnej sytuacji życiowej i stwarzać szanse na udział w pozytywnych efektach procesu rewitalizacji.

Łódź będzie aktywnie wspierać rozwój przedsiębiorczości mieszkańców, którzy coraz chętniej będą chcieli brać sprawę zawodowe we własne ręce.

Łódź przywróci dumę z zamieszkiwania w centrum, zmieni je w obszar inspirowający.

Łódź będzie utrzymywać wśród mieszkańców poczucie wspólnoty i współodpowiedzialności za własne miasto.

Łódź zmieni przestrzeń martwe i opuszczone w miejsca tętniące życiem miejskim.

Łódź dołączy do największych atrakcji turystycznych kraju jako kreatywna przestrzeń miejska stworzona na unikatowej w skali Europy przemysłowej zabudowie mieszkalnej, rezydencjonalnej i pofabrycznej.

Łodzianie są postrzegani w kraju i na świecie jako społeczność przyjazna różnorodności kulturowej, żyjąca z poszanowaniem środowiska naturalnego, kreatywna i przedsiębiorcza, a przede wszystkim solidarna i dbająca o słabszych.

Dziedzictwo architektury i urbanistyki przełomu XIX i XX wieku, zostanie docenione i wykorzystane we współczesnych działaniach będąc powodem do dumy i fundamentem tożsamości lokalnej” (Gminny Program Rewitalizacji miasta Łodzi).

Bibliografia:

- Boryczka, E. (2008). Tożsamość Łodzi, czyli o prawdzie tego miasta. W: Z. Przygodzki, M.E. Sokołowicz (red.), *Nowoczesne miasto. Badania, instrumenty, analizy* (s. 217–230). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Czaja, J. (2008). *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*. Kraków: Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.
- Czaputowicz, J. (2003). Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa – aspekty teoretyczne. W: S. Dębski, B. Górka-Winter (red.), *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa* (s. 13–32). Warszawa: PISM.
- Daniluk, P. (2017). Strategia bezpieczeństwa na poziomie lokalnym. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie, XVIII(5)*, cz. 1, 119–133.
- Fehler, W. (2009). Lokalny wymiar wewnętrznego bezpieczeństwa państwa. W: W. Fehler (red.), *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym* (s. 19–30). Warszawa: Arte.
- Glińska, E. (2006). Socjologiczna i marketingowa koncepcja tożsamości miasta. W: M. Bieńkowska-Ptasznik, K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.), *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo i na pograniczach*, t. 1. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

- Gminna Ewidencja Zabytków. (2019). Pobrane z: www.bip.radomsko.pl/bipkod/005/007/006.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, Nr 78, poz. 483.
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, Paryż 16 listopada 1972; Dz.U. 1976, Nr 32, poz. 190.
- Koter, M., Kulesza, M. (2005). Ślady wielonarodowej i wielowyznaniowej Łodzi we współczesnym krajobrazie kulturowym miasta. W: M. Koter, M. Kulesza, W. Puś, S. Pytlas, *Wpływ wielonarodowego dziedzictwa kulturowego Łodzi na współczesne oblicze miasta*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Łódź w liczbach. (2019). Pobrane z: www.polskawliczbach.pl/Lodz#dane-demograficzne.
- Michałowska, G. (1997). Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji procesów społecznych. W: D. Bobrow, E. Halizak, R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*. Warszawa: Fundacja Studiów Międzynarodowych.
- Ogrodnik, K. (2013). Ochrona dziedzictwa kulturowego w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. *Architecturae et Artibus*, 2, 13–24.
- Park kulturowy ulicy Piotrkowskiej*. (2019). Pobrane z: www.archiwum.uml.lodz.pl/miasto/rewitalizacja_i_zabytki/_park_kulturowy_ulicy_piotrkowskiej/.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 lutego 2015 r. w sprawie uznania za pomnik historii „Łódź – wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego”, Dz.U. 2015, poz. 315.
- Smolarkiewicz, E. (2014). Tożsamość miasta na tle zmian przestrzeni miejskiej. W: K. Derejski, J. Kubera, S. Lisiecki, R. Macura, *Nowe życie w mieście? Dylematy rewitalizacji* (s. 189–199). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. (2014).
- Sulejów. (2019). Pobrane z: www.sulejow.pl/asp/pliki/pobierz/GEOZ-Sulejow.pdf.
- Szafrańska, E. (2011). Niechciane dziedzictwo, czyli wielkie zespoły mieszkaniowe w strukturze społeczno-przestrzennej postsocjalistycznej Łodzi. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia sociologica*, 36, 141–155.
- Świniarski, J. (2009). Bezpieczeństwo lokalne w ujęciu aksjologicznym. W: W. Fehler (red.), *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym* (s. 72–91). Warszawa: Arte.
- Uchwała nr LV/1146/13 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 13 stycznia 2013 r. w sprawie Strategii przestrzennego rozwoju Łodzi 2020+.
- Uchwała nr XCVI/2002/14 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 22 października 2014 r. w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Łodzi na lata 2014–2017”.
- Uchwała nr XXI/483/1 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 9 grudnia 2015 r. w sprawie utworzenia Parku Kulturowego ulicy Piotrkowskiej.
- Uchwała nr XXIV/572/16 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 3 lutego 2016 r. w sprawie przyjęcia Wieloletniego programu gospodarowania mieszkaniowym zasobem Miasta Łodzi na lata 2016–2020.
- Uchwała nr XXV/916/16 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 28 września 2016 r. w sprawie Gminnego Programu Rewitalizacji miasta Łodzi.

- Urban, A. (2012). *Wpływ ukształtowania przestrzeni publicznej na bezpieczeństwo społeczności lokalnych*. Warszawa: AON.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2003, Nr 162, poz. 1568.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, art. 7.1., Dz.U. dz. 2016, poz. 446 z późn. zm.
- Wańkiewicz, W. (2010). Lokalny kontekst krajowej polityki rewitalizacji. W: Z. Ziobrowski (red.), *Założenia polityki rewitalizacji w Polsce* (s. 126–152). Kraków: Krajowy Instytut Polityki Przestrzennej i Mieszkalnictwa.
- Zarządzenie nr 5153/VII/17 Prezydenta Miasta Łodzi z dnia 16 stycznia 2017 r. w sprawie ustalenia stawek czynszu najmu w lokalach mieszkalnych stanowiących mieszkaniowy zasób Miasta Łodzi.